शोधनिर्देशक : प्रा.डा. कृष्णप्रसाद दाहाल

मोहन दुवालको मानवीय संवेदनाहरू कविता सङ्ग्रहको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
नेपाली शिक्षण समिति, पाटन संयुक्त क्याम्पस, स्नातकोत्तर तह,
द्वितीय वर्ष, दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

शिवविक्रम तिमल्सिना

नेपाली विभाग, नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम
पाटन संयुक्त क्याम्पस, पाटनढोका, ललितपुर
क्याम्पस रोल्नं. ०८/०६४/०६७
परीक्षा रोल्नं. २२०४७७
त्रि.वि.दर्ता.नं १४७७०-८९

२०६८

सिफारिस पत्र

शोधार्थी श्री शिवविक्रम तिमल्सिनाले नेपाली स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ **मोहन दुवालको मानवीय संवेदनाहरू कविता सङ्ग्रहको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्रको लेखन मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । कवि मोहन दुवाल नेपाली साहित्यमा एउटा सुपरिचित नाम हो । उहाँले नेपाली साहित्यको विकासमा प्रायः सबै विधामा कमल चलाएको पाइन्छ । कविता, कथा, निबन्ध एवम् समीक्षाका क्षेत्रमा उहाँको कलम कुशलतापूर्वक चलेको देखिन्छ । **जनमत प्रकाशन नेपाल** जस्तो गरिमामय साहित्यिक संस्थाद्वारा उहाँले स्रष्टा सम्मानको परम्परामा नयाँ आयाम थप्नुभएको छ । त्यतिमात्र होइन नेपाली भाषा साहित्य सम्बन्धी कृतिहरूको प्रकाशन उक्त संस्थाद्वारा गर्दै आउनुभएको छ ।

शोधार्थी शिवविक्रम तिमल्सिनाले यस शोधपत्रमा कवि मोहन दुवालको **मानवीय संवेदनाहरू** कविता सङ्ग्रहको गहन अध्ययन एवम् विश्लेषण गर्नुभएको छ । कवि मोहन दुवाल नेपाली काव्य परम्परामा के-कस्तो कविको रूपमा चिनिनु भएको छ, त्यसको निर्क्योल शोधार्थी तिमल्सिनाबाट भएको छ । विभिन्न कोणबाट उक्त कविता सङ्ग्रहका प्राप्तिहरू केलाउन शोधार्थी कतै पनि पछि पर्नु भएको छैन । त्यतिमात्र होइन यस शोधपत्रमा कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको ऐतिहासिक चिनारी दिँदै शोधार्थी तिमल्सिनाले कवि दुवालको स्थानको पनि निर्क्योल गर्नुभएको छ । मूलतः शोधार्थीले कवि दुवालको उक्त कविता सङ्ग्रहको अध्ययन विधागत सिद्धान्तका आधारमा गर्नुभएको छ । कवि दुवालका व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूको खोजपरक अध्ययन गर्दै उहाँका काव्यात्मक प्राप्तिहरूको निष्कर्ष प्रदान गर्न पनि शोधार्थी शिवविक्रम तिमल्सिना सफल हुनुभएको छ । समग्रमा यो शोधपत्र शोधार्थी तिमल्सिनाले शोध विधिकै मापदण्डमा आधारित भएर तयार गर्नुभएको हुँदा उहाँको लेखनप्रति म पूर्ण सन्तुष्ट हुँदै यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि.वि., पाटन संयुक्त क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समिति, स्नातकोत्तर कार्यक्रम समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

दिनाङ्क
२०६८/१२/२४

....
प्रा.डा. कृष्णप्रसाद दाहाल
शोधनिर्देशक
नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम
पाटन संयुक्त क्याम्पस,
पाटन ढोका, ललितपुर ।

मूल्याङ्कन समितिको स्वीकृति

शोधार्थी श्री शिवविक्रम तिमल्सिनाले नेपाली स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ **मोहन दुवालको मानवीय संवेदनाहरू कविता सङ्ग्रहको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

....

प्रा.डा. कृष्णप्रसाद दाहाल

शोधनिर्देशक

नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम

....

प्रा.डा. जगदीशचन्द्र भण्डारी

संयोजक

नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम

....

सह प्रा.केदार न्यौपाने

विभागीय प्रमुख

नेपाली शिक्षण समिति

पाटन संयुक्त क्याम्पस

पाटन ढोका, ललितपुर

....

सह प्रा.डा. रामप्रसाद ज्ञवाली

वाह्य परीक्षक

रत्नराज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौँ ।

मिति :- २०६८/१२/.............

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत मोहन दुवालको **मानवीय संवेदनाहरू** काव्यकृतिको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु प्रा.डा. कृष्णप्रसाद दाहालज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो अति व्यस्त समयको बाबजुद पनि पर्याप्त समय उपलब्ध गराई उचित मार्ग निर्देशन गर्नुहुने गुरुज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी सहयोग पुऱ्याउनु हुने नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रमका संयोजक आदरणीय गुरु प्रा.डा. जगदीशचन्द्र भण्डारीज्यूप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयार पार्न आवश्यक सामग्रीहरू पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध गराई आवश्यक सुझाव समेत प्रदान गर्नुहुने शोधनायक मोहन दुवालज्यू, त्रि.वि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, पाटन संयुक्त क्याम्पस पुस्तकालयप्रति पनि विशेष आभार प्रकट गर्दछु ।

स्नातकोत्तर अध्ययन गर्दाको अवस्थादेखि शोधपत्र तयार गर्ने क्रमसम्म आइपुग्दा सधैँ सल्लाह, सुझाव र हौसला प्रदान गर्नुहुने आजाद उच्च मा.वि.का आदरणीय प्र.अ./प्राचार्य श्यामप्रसाद पाण्डेय, शिक्षकहरू क्रमशः नारायणप्रसाद तिमिल्सिना, गोपालप्रसाद तिमल्सिना, टंक ब. थापा, कम्प्युटर शिक्षक नरेश मानन्धर र लेखापाल नवराज नरालप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

विश्वविद्यालयसम्मको अध्ययन गर्ने वातावरण उपलब्ध गराउने पूजनीय पिता चेत ब. तिमल्सिना, पूजनीय माता टीकामाई तिमल्सिनाप्रति हृदयदेखि नै कृतज्ञता टक्र्याउँदछु । अध्ययनलाई निरन्तरता दिन सदैव सल्लाह-सुझाव, सहयोग, हौसला र प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने कोखीय दाजु आदरणीय बलराम तिमल्सिना, भाउजू देवकी तिमल्सिना र छोरी शशी तिमल्सिना, छोराहरु सरोज तिमल्सिना, सञ्जीव तिमल्सिनाप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा यथेष्ट समय उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने जीवन सङ्गिनी शारदा तिमल्सिना, छोरी सिर्जना तिमल्सिना, छोराहरू सुवास तिमल्सिना र सुजन तिमल्सिनालाई पनि यस क्रममा नसम्झिए अन्याय हुन्छ । साथै सकेसम्म शुद्ध टङ्कन गरी सहयोग पुऱ्याउने काभ्रेली कम्प्युटर बनेपा, तीनदोबाटोका भाइहरु क्रमशः- हरि पराजुली, निराजन तिमल्सिना र रविन घिमिरेप्रति पनि विशेष आभार प्रकट गर्दछु । अन्त्यमा शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पाटन संयुक्त क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समिति, स्नातकोत्तर कार्यक्रम समक्ष सविनय प्रस्तुत गर्दछु ।

....
....

क्याम्पस रोल नं. ०८/०६४/०६७ — शिवविक्रम तिमल्सिना
परीक्षा रोल नं. २२०४७७ — पाटन संयुक्त क्याम्पस
त्रि.वि. दर्ता नं. १४७७०-८९ — पाटन ढोका, ललितपुर

विषयसूची

शोध शीर्षक
सिफारिस पत्र
मूल्याङ्न समितिको स्वीकृति पत्र
कृतज्ञता ज्ञापन
सङ्क्षेपीकृत शब्द

अध्याय : एक		**पृष्ठ संख्या**
शोध परिचय		1–9
1.1	शोध शीर्षक	1
1.2	शोधपत्रको प्रयोजन	1
1.3	विषय परिचय	1
1.4	समस्या कथन	2
1.5	शोधकार्यको उद्देश्य	3
1.6	पूर्वकार्य समीक्षा	3
1.7	शोधकार्यको औचित्य	7
1.8	शोधकार्यको सीमाङ्कन	8
1.9	शोध विधि	8
1.10	शोधकार्यको रुपरेखा	8
अध्याय दुई		
कवि मोहन दुवालको जीवनी र व्यक्तित्वको अध्ययन		10–22
2.1	परिचयः	10
2.2	जन्म र जन्मस्थान	10
2.3	पारिवारिक पृष्ठभूमि र बाल्यकाल	11
2.4	शिक्षा	12
2.5	वैवाहिक जीवन	12
2.6	पेसा	13
2.7	रूचि र स्वभाव	13
2.8	सिर्जनाका निम्ति प्रेरणा र प्रभाव	14
2.9	भाषा, भ्रमण र सम्मान	14
2.10	व्यक्तित्वका आयामहरू	16
2.10.1	वाह्य व्यक्तित्व (शारीरिक व्यक्तित्व)	16
2.10.2	आन्तरिक व्यक्तित्व	16
2.10.2.1	समाजसेवी व्यक्तित्व	16
2.10.2.2	राजनीतिक व्यक्तित्व	17
2.10.2.3	शैक्षिक व्यक्तित्व (शिक्षक/प्राध्यापक व्यक्तित्व)	18
2.10.2.4	साहित्यिक व्यक्तित्व	19
	- कवि व्यक्तित्व	19
	- निबन्धकार व्यक्तित्व	20
	- मुक्तककार व्यक्तित्व	20

	- समालोचक व्यक्तित्व	21
	- सम्पादक व्यक्तित्व	21
2.10.2.5	निष्कर्ष	22
अध्याय तीन		
कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको ऐतिहासिक स्वरूपको अध्ययन		23–48
3.1	परिचय	23
3.2	कविताको व्युत्पत्ति र परिभाषा	23
3.2.1	व्युत्पत्ति	23
3.2.2	कविताको परिभाषा	24
3.2.3	कविता सम्बन्धी पूर्वीय परिभाषा	24
3.2.4	कविता सम्बन्धी पश्चिमी परिभाषा	26
3.2.5	नेपाली विद्वान्हरूका दृष्टिमा कविता	28
3.3	कविताका तफ्वहरू	30
3.3.1	शीर्षक	30
3.3.2	संरचना	30
3.3.3	विषयवस्तु	31
3.3.4	भावविधान	31
3.3.5	लयविधान	31
3.3.6	विम्बविधान	32
3.3.7	भाषाशैली	32
3.3.8	कथन पद्धति वा दृष्टिविन्दु	33
3.3.9	व्यञ्जना	33
3.4	नेपाली कविताको ऐतिहासिक स्वरूप	34
3.4.1	नेपाली कविताको पृष्ठभूमि काल	34
3.4.2	प्राथमिककालीन नेपाली कविता	35
3.4.3	माध्यमिककालीन नेपाली कविता	37
3.5	आधुनिक नेपाली कविता र यसका प्रमुख धाराहरूको अध्ययन	39
3.5.1	नेपाली कविताको आधुनिक काल	39
3.5.2	परिष्कारवादी धाराको संक्षिप्त चिनारी	41
3.5.3	स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी धाराको संक्षिप्त चिनारी	42
3.5.4	प्रयोगवादी धाराको संक्षिप्त चिनारी	44
3.5.5	समसामयिक धाराको संक्षिप्त चिनारी	45
3.6	निष्कर्ष	47
अध्याय-चार		
कवि मोहन दुवालको काव्यिक यात्राको अध्ययन		49–56
4.1	परिचय	49
4.2	पृष्ठभूमि चरण (प्रारम्भ-२०२०)	50
4.3	प्रथम चरण (वि.सं. २०२१-२०२३)	51
4.4	द्वितीय चरण (२०२४ - २०४६)	52
4.5	तृतीय चरण (२०४७ - हालसम्म)	54
4.6	निष्कर्ष	55

अध्याय पाँच 57–127
मानवीय संवेदनाहरू कविता सङ्ग्रहको अध्ययन
5.1 परिचय 57
5.2 मानवीय संवेदनाका हरफहरू 59
5.3 मान्छेभित्रका कविताहरू 72
5.4 प्रकृति-गर्भका उच्छ्वासहरू 84
5.5 माया-प्रेमका प्रसङ्गहरू 95
5.6 बिम्ब/प्रतिबिम्बका रेखाङ्कनहरू 102
5.7 परिवेशभित्रका सन्दर्भहरू 110
5.8 निष्कर्ष 126

अध्याय छ 128–139
मानवीय संवेदनाहरू कविता सङ्ग्रहको मूल्याङ्कन

6.1 परिचय 128
6.2 रचना/प्रकाशन सन्दर्भ 128
6.3 शीर्षक 129
6.4 संरचना 129
6.5 अन्तर्वस्तु 130
6.5.1 सामाजिक विषय 130
6.5.2 राजनीतिक विषय 131
6.5.3 प्राकृतिक विषय 131
6.5.4 सांस्कृतिक विषय 132
6.5.5 स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी चिन्तन 133
6.6 लयविधान 133
6.7 भावविधान 134
6.8 विम्बविधान 135
6.9 प्रतीक-योजना 136
6.10 भाषाशैली 137
6.11 निष्कर्ष 138

अध्याय सात
उपसंहार 140–144

सन्दर्भ सूची क-ख
परिशिष्ट ग-झ

सङ्क्षेपीकृत शब्द

आ.	=	आचार्य
इ.बो.	=	इङ्गलिस बोर्डिङ
ई.पू.	=	ईशापूर्व
काठ.	=	काठमाडौँ
कि.मि.	=	किलो मिटर
चौ.सं.	=	चौथो संस्करण
जि.वि.स.	=	जिल्ला विकास समिति
डा.	=	डाक्टर
त्रि.वि.वि.	=	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	=	दोस्रो संस्करण
नि.मा.वि.	=	निम्न माध्यमिक विद्यालय
ने.रा.प्र.प्र.	=	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
ने.रा.शि.सं.	=	नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक सङ्गठन
ने.क.पा. चौ.म.	=	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी, चौथो महाधिवेशन
ने.क.पा.मा.ले.	=	नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी मार्क्सवादी-लेनिनवादी
ने.बृ.श.को.	=	नेपाली बृहत् शब्दकोश
प्र.	=	प्रकाशन
प्र.सं.	=	प्रथम संस्करण
प्र.अ.	=	प्रधान अध्यापक
प्रा.वि.	=	प्राथमिक विद्यालय
पृ.	=	पृष्ठ
मा.वि.	=	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	=	विक्रम संवत्
सम्पा.	=	सम्पादक